

A 15–18. századi portréfestészet zenei attribútumainak vizsgálatáról

Sajátos dokumentumtípusként aposztrofálható a 15. századtól megjelenő portréfestészet – jóllehet nagyszámú zenei attribútumok a 17–18. században tűnnek fel e műfajban.¹ A képzőművészet egyéb területei mintha korábban be tudták volna építeni ikonográfiai programjaikba a hang és a zene hallgatásának-művelésének szimbólumrendszerét.

Jelen gondolatmenet során arra tennék kísérletet, hogy a reneszánsz-újkori portréábrázolásokon milyen mintázatokon keresztül jelenik meg a zene, és azoknak milyen értelmezései lehetségesek. Folyamatban lévő kutatásom ezen részében emiatt nem térek ki korábbi zenei ikonográfiai illusztrációkra, valamint egyéb más festészeti-grafikai alkotásokon (veduták, freskók) szereplő zenészekre, együttesekre, életképekre. Ez esetben ugyanis elsősorban azt szeretném vizsgálni, hogy a képen megjelenő zenei vonatkozás mennyiben tükrözheti a – feltételezett – megrendelő valóságát, azaz mennyiben tekinthető az ábrázolt személy névjegyének.²

Megrendelői és zeneművelő mecénatúra, örökölt szimbólumok

A magyarországi portréfestészet kialakulása közel két évszázados fáziskéséssel ugyan, de az európaihoz hasonló társadalmi folyamatokhoz köthető, amely során egy erős – világi és egyházi központi hatalomtól független, de annak ízlését is követő – mecénatúra formálódott. A megrendelői réteg főnemesi/főpapi reprezentációs terének lényeges eleme volt az adott személy tekintélyének, betöltött hivatalának, érdemeinek dekódolható művészi megjelenítése. A reneszánsz ábrázolásokon látható antik görög-római korból örökölt hérosz-alak, annak katonai és más archontológiai jegyeinek sora a férfiábrázolások alapja lett. Zeneikonográfiai vonatkozásuk annyiban megemlíthető, hogy eredeti festmények metszétváltozataiban a portrészlet medalionja/emblémája köré gyűjtött jellegzetes elemek között – ha úgy tetszik, címerszerűen – láthatóvá válnak a hadijelvényekhez és a művészetekhez társítható hangszerek.³ Esterházy (I.) Miklós festményének⁴ Pechwill-készítette rézmetszetén az eredeti festmény kiemelt részének medalionja körül a hadijelvényekkel együtt láthatók a fúvós- és ütős

---

¹ A portré fogalmát az egészalakos ábrázolásra vonatkozóan is használom.

² Korábbi, de általánosabb összefoglaló a témában: GALAVICS Géza: „Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet (Muzsikus- és táncábrázolások 1750–1820 között Magyarországon)”, *Ethnographia* (1987), 160–184.

³ Ezt a későbbiekben hangszerkereskedések hirdetéseiben látjuk viszont.

⁴ Esterházy (I.) Miklós, vsz. L. Guttenbrunn festménye. Esterházy Miklós, 1770. Karl Pechwill rézmetszete Magyar Nemzeti Múzeum TK GR, Itsz. 1201. <https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/display/manifestation/MNMMUSEUM1497038/58fb587b-c991-4054-b72f-de69fbf81dcc/solr/0/24/0/1/importDate/DESC>

hangszerek. A zenei vonatkozás ellenére sokkal inkább allegorikus szimbólumtárról van szó, mintsem a köztudottan zenekedvelő- és művelő gróf zenei műveltségére való utalásról. A szimbolikusságot szintén magánviselő, de annál konkrétabb példának és egyben a zeneszerző ábrázolások csoportjába sorolandónak tekinthető a hasonló provenienciájú Haydn-ábrázolás, amelynek elkészítéséhez a zeneszerző Eszterházáról küldte meg az eredeti festményt az Artaria cégnek.⁵ A rézmetszet portré-környezete apollói szellemet sugall: a háttérben Euterpé múzsa áll egy tölgyfa előtti talapzaton, kezében diaulosz/tíbia. Az előtérben lévő billentyűsor, fuvola, harsona és kottalapok halmán szinte uralkodik a koszorús líra. A hangszerarzenál köemelvényére Horatius egy ódájából vett idézet van vésve, utalva a természeti elemeknek is parancsoló isteni erőre.⁶

Zeneművelő és zeneszerzői minőségében szerepel Zichy Miklós egy 1750 körüli festményen.⁷ Ez esetben a zeneikonográfia a levéltári dokumentáció illusztrációja, miszerint: az óbudai gróf zenedarabok és hangszerek rendelésével, saját darabok írásával, házi színpad működtetésével aktív szerepet játszott Óbuda zenei életének 18. századi alakulásában.⁸ Jogosnak tűnik a kérdés, hogy szintén zeneszerető és az óbudainál jóval előkelőbb reprezentációval rendelkező mostohaívére, Zichy Ferenc győri püspök ábrázolásain miért nem szerepel a művészetek patrónusára utaló bármilyen jelkép...

A kotta, mint az elmélyültség és a karakter szimbóluma

A portrékon hangszer mellett vagy akár önmagában megjelenő kotta a zenét értő, abban elmélyedő személyiség karakterjegye, amely különös árnyalatot kap abban az esetben, ha a zenei lejegyzés nem csupán stilizált, hanem olvasható, mitöbb beazonosítható. Marietta Robusti önarcképe madrigállal⁹ az első ilyen ábrázolások egyike. A festő Tintoretto lánya egy virginal előtt áll, jobbjának ujjai érintik a billentyűket. Másik kezében tartott kottáját a néző felé fordítja.

---

⁵ SOMFAI László: *Joseph Haydn élete képekben és dokumentumokban* (Budapest: Zeneműkiadó, 1977), 83, 213.

⁶ Horatius Augustus Caesarhoz írt ódájának [1.12.] idézett részlete: „Blandvm [et] avritas fidibvs canoris/Dvcere qvercvcs/ Horat”, azaz: „[... megtanulta, hogy lehet szél s víz iramát lefogni] bűvös énekkel, s a nyomán fülelve mentek a tölgyfák?” BEDE Anna ford. in: *Horatius összes művei* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1989), 22.

⁷ Ismeretlen: Zichy Miklós (1750 körül) Magyar Nemzeti Múzeum TK ltsz. 63. <https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/display/manifstation/MNMMUSEUM1509540/49826a44-ddaf-4f24-bb42-ad294555c162/solr/0/24/0/11/importDate/DESC>

⁸ GÁL Éva, „Az óbudai Zichy-kastély”, *Budapest* 15/12 (1977); TÓTH Emese: „Angyalkoncert, grófi portré: A Zichy család óbudai ágának zenei mecénatúrája”, in DÓBÉK Ágnes (szerk.): *Olasz-magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században* (Budapest: Reciti Kiadó, 2022), 135–147.

⁹ Marietta Robusti: Autoritratto con madrigale (1578 körül) Gallerie degli Uffizi inv. 1890 nr. 1898. <https://www.uffizi.it/en/artworks/self-portrait-with-madrigal-marietta-robusti>. Az itáliai reneszánsz önarcképekről, a női házizenélés ábrázolásáról valamint azok a fennmaradt inventáriumokkal való összevetéséről: Bláithín HURLEY: „Musical instruments in Venetian home: contextualizing Marietta Robusti’s self portrait”, *Early Music* (2023. február), 109–115.

Philippe Verdelot *Madonna per voi ardo* (*Primo Libro dei Madrigali*, Velence, 1533) cantus szólamának pontos dallama és szövege látható. Felmerül annak lehetősége is, hogy a kotta – miképpen a nézőre kitekintő szempár – a kommunikáció eszköze. Ez esetben a madrigál szövege (szerelmi bánat, az imádott kegyetlen ridegsége) vajon Robusti úrnői távolságtartását üzenné-e vagy mosolya valamilyen rejtvényt sejtet? Esetleg egyszerűen a zenei anyag pontos kopírozásával a zeneszeretet és egy kedves darab megosztására gondolhatunk?

Lavinia Fontana önarcképe a korabeli életviszonyokra is rálátást ad.¹⁰ A nők esetében különösen fontos neveltetés – egy magasabb anyagi és szellemi státusz szimbóluma – a művészetekkel való foglalkozásban realizálódott. Az otthonok egyes tereiben látható hangszerek, kották teremtette atmoszféra az ábrázolt személyek mindennapjaira is rávilágít.¹¹ Lavinia esetén a háttérben látható festőállvány nemcsak egy társművészetekben jártas személy tehetségére és tevékenységére utal, de hangszerjátékában a kottát könnyedén nélkülözni tudó karakter rendszeres gyakorlásra épülő magabiztosságára is. Háta mögött egy jóval egyszerűbb öltözetű, a játszó kezét fürkésző szolgáló tartja a darab lejegyzését.

A tényleges zenélésre használt tér és hangszer személyesebb állapotot is tükrözhet.¹² Ugyanakkor a terek eltérő használatának illetően megkülönböztetése nélkül sugallja az elmélyült bensőségességet a németalföldi Huygens-házaspár kettősportréja.¹³ A saját bevallása szerint többszáz (vokális és instrumentális) művet komponáló Constantijn Huygens – nem mellékesen a Christiaan Huygens csillagász édesapja – zeneszerző-diplomata volt, és fennmaradt levelezéséből tudható, hogy viola da gambán, lanton és csembalón is játszott.¹⁴ Ez utóbbi hangszer kottaképét valószínűsíti a maga elé tekintő férfi mellől kipillantó feleségnél látható kéziratot kottalap.

A néző felé fordított kottára magyar vonatkozású példák a 18. századból valók. Énekesre vall annak a fiatal előkelő hölgynek a portréja, amelyen egy vokális tétel kottalapját látjuk. A

---

¹⁰ Lavinia Fontana: *Autoritratto alla spinetta con la fantesca* (1577), Accademia Nazionale di San Luca, inv. 743. <https://accademiasanluca.it/collezioni/opere/autoritratto-alla-spinetta>

¹¹ HURLEY: „Musical instruments in Venetian home: contextualizing Marietta Robusti’s self portrait, 109–115.

¹² Hurley inventáriumvizsgálata szerint az ún. portego (bejárati tér) adott helyet a nagyobb, díszesebb hangszereknek, míg a belsőbb terekbe kerültek a kisebb hangszerek [virginal, clavichord, lant, cittern] – a gyakorlás és zeneleckék olykor zavaró hangjaival együtt. HURLEY: „Musical instruments in Venetian home: contextualizing Marietta Robusti’s self portrait, 112.

¹³ Jacob van Campen: *Dubbelportret van Constantijn Huygens en Suzanna van Baerle* (1635), Mauritshuis; <https://www.mauritshuis.nl/ontdek-collectie/kunstwerken/1089-dubbelportret-van-constantijn-huygens-1596-1687-en-suzanna-van-baerle-1599-1637/>

¹⁴ Constantijn HUYGENS: *Pathodia Sacra et Profana*, ed. Frits Noske (Amszterdam, 1956); Huygens kiadott levelezése: Constantijn HUYGENS: *Correspondence et ouvre musicales*, szerk. W. J. A. JONCKBLOET et al. (Leiden, 1882).

jelenleg a Zenetudományi Intézet Bartók termében kiállított képen nem látható hangszer, a zenei lejegyzés is csak részben látható.¹⁵

Károlyi Antalné Harruckern Jozefa zongoramesternőjének, Theresa Corsantnak félalakos portréja, jobbával a hangszer billentyűit érintik, balja a kihelyezett kottát tartja nyitva. A kottakép nem kidolgozott, de az éppen tanulmányozott darab kezdete olvasható: "Siam navi".¹⁶ Ugyancsak olvasható, és zenei ízlést tükröző kották szerepelnek Dembovski Mária Anna Franz Fux bécsi festő által megfestett portréján. Asztaláról ugyancsak egy olasz dal kottáját emeli fel, a billentyűs hangszerén lévő kottacímlap – „Divertimento del Signor Waghenseil”¹⁷ – pedig a bécsi illetőségű elismert zeneszerző Georg Christoph Wagenseil nevét is felfedik.

Milyen minőségben szerepel valaki a képen?

A portrészegítség során újdonságként hathat, hogy a képen szereplő – hangszer, kotta, esetleg a géniusz elrédő tekintet és az alkotói folyamatot jelképező toll(készlet) híján – rejtve maradt kilétét az öltözet, pontosabban valamilyen jellegzetes viselet fedi fel. Az Esterházy-udvar zenészeinek egyenruháját viseli az a férfi, akit e szokatlan zenei attribútum alapján Joseph Haydnként, nem mellékesen a zeneszerző első hiteles portréjaként azonosítanak.¹⁸ A feltehetően Johann Basilius Grundmann 1768 körül készült – és megsemmisülése miatt csak fotón tanulmányozható – olajfestményén háromnegyedes mellkép látható.

A 18. századi főnemesi-polgári ábrázolásokhoz viszonyítva a következő század első felének muzikusokat ábrázoló festményei stílus és kivitelezés szempontjából is átmeneti időszakot képviselnek. A 19. század második felében intézményi megrendelések nyomán születnek a zeneszerzők, zenészek művészi, immár galériákba, közgyűjteményekbe szánt portréi.¹⁹ Ebben a kontextusban még kiforratlannak tűnhet a jóval korábban, az 1810-es években készült Lavotta-portré, amely ugyan felvonultatja a jellemző attribútumokat (kottalapok, komponálásra

---

¹⁵ Ismeretlen: Kottalapot tartó fiatal nő arcképe (18. század) Magyar Nemzeti Galéria RMO 82.2M

¹⁶ Galavics Géza közlése alapján, GALAVICS: „Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet, 177.

¹⁷ Galavics Géza közlése alapján, GALAVICS: „Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet, 174.

¹⁸ SOMFAI: *Joseph Haydn élete képekben és dokumentumokban*, 50. (79. kép), 213., 220–221., GALAVICS: „Művészettörténet, zenetörténet, tánc történet: 72. (8. kép), a szakirodalom máig megemlíti: ld. James WEBSTER: *Joseph Haydn élete és munkái* (Budapest: Rózsavölgyi, 2009). Több kérdés merült fel a kép lehetséges datálásával kapcsolatban (Eszterháza 1768–1772 vagy London, 1791), erről bővebben: SOMFAI: *Joseph Haydn élete képekben és dokumentumokban*, 220–221.

¹⁹ SZ. FARKAS Márta: „A Nemzeti Zenede képzelt galériája. Festmények, szobrok, síremlékek, érmek”, in TARI Lujza, IVÁNYI-PAPP Mónika, SZ. FARKAS Márta, SOLYMOSSI TARI Emőke, GULYÁSNÉ SOMOGYI Klára: *A Nemzeti Zenede* (Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Budapesti Tanárképző Intézete, 2005), 301–319. BORZ Zsófia: „Magyar zeneszerző-ábrázolások ikonográfiája a 19. század második felében”, *Opus Mixtum VI* (2020), 81–89.

használt lúdtollak, hangszer), de a hegedűjére szinte rákönyöklő karmozdulat nem feltétlenül releváns ábrázolása a verbunkos zenésznek.²⁰

Más szempontból, de ugyancsak tanulságos Liszt Ádám képe,²¹ amelynek levéltári konnotációja alapján a kép elkészülésének körülményei is megismerhetők. A gouache hátlapjának felirata²² alapján ugyanis a spinétnek definiált billentyűs hangszer második volt a zenetanárként is működő Liszt-apa tulajdonában, amit az 1820. évi folyamodványa alapján egy harmadikra kellett lecserélnie, mégpedig a képen látható ismétlőórája eladásából szerzett pénzösszeg segítségével.²³

Bihari János-portróján a koszorúval díszített, emelvényre beállított hegedű inkább az allegória eszköze, mintsem a gyakorlati zene ábrázolásáé.²⁴ Ezt a benyomást erősíti a mitológiai hősre utaló posztamens-felirat is: „BIHARI/ A Magyar Czigányok Közt Orpheus”.

A zenei attribútumok meglétének műfajbéli jelentőségét még egy példa beemelésével szemléltetném. Leonardo da Vinci 1485-ben készült, ma a római Accademia San Luca-ban őrzött portrójának értelmezési tartományát változtatta meg az 1905-ben lezajlott restaurálás.²⁵ A megtisztítás során vált láthatóvá ugyanis az a menzurális zenei notációval ellátott kottalap, amelyet követően az identifikáció új irányt vett: korabeli zenészek, zeneszerzők neveit is beemelve a máig tartó kutatásba.

---

²⁰ Ismeretlen: Lavotta János (1810 körül) Magyar Nemzeti Múzeum TK FE, ltsz. 1520. <https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/display/manifestation/MNMMUSEUM1466456/aefd321f-a8d2-46f5-9667-0d1e378eac73/solr/0/24/3/5/importDate/DESC>

²¹ Ismeretlen: Liszt Ádám (1810/1819) Magyar Nemzeti Múzeum TK GR, ltsz. 66.17. <https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/display/manifestation/MNMMUSEUM1510340/9c30914d-9f41-4ea2-a029-4312296c1949/solr/0/24/0/1/importDate/DESC>

²² „Franz Liszt's Vater und Lehrmeister am Spinett worauf Franz Liszt lernte. Raiding 1819.”

²³ MAJOR Ervin: „Az ifjú Liszt Ferenc”, in Major Ervin: *Fejezetek a magyar zene történetéből*, sajtó alá rend. Bónis Ferenc (Budapest: Zeneműkiadó, 1967), 181–192, 183.

²⁴ Donát János: Bihari János (1820) Magyar Nemzeti Múzeum TK FE, ltsz. 110. <https://gyujtemenyek.mnm.hu/record/-/record/display/manifestation/MNMMUSEUM1465947/b22b8418-abc2-4433-a015-38cb10f8b3a0/solr/0/24/1/2/importDate/DESC>

²⁵ Leonardo da Vinci: *Ritratto di Musico* (1485 körül) La Collezione dell'Ambrosiana, inv. 99. <https://www.ambrosiana.it/opere/ritratto-di-musico/>